

AYDIN İLİNDE TARIM SANAYİ İLİŞKİLERİNDE SÖZLEŞMELİ TARIMIN ETKİNLİĞİ

Kezban KONAK*

Göksel ARMAĞAN**

Murat CANKURT***

ÖZET

Son yıllarda ülkemiz gıda sanayinde sözleşmeli üretim faaliyetleri oldukça yaygınlaşmıştır. Bunun temel nedeni, firmaların değişen tüketici talebini karşılayabilecek yeterli ve kaliteli hammadde bulmalarında karşılaştıkları sorunlardır.

Sözleşmeli üretim sebze ve meyvelerde, özellikle dışsatımı yapılan organik tarım ürünlerinde ve etlik piliç üretiminde hızla gelişmektedir. Gerek konserve fabrikaları gerekse de etlik piliç üretimi yapan firmalar belirli yörelerde yoğunlaşınca, ortaya çıkan hammadde teminindeki sıkıntıları gidermek ve maliyetleri en aza indirmek için yeni bölgeler aramaya yönelmişlerdir. Büyük Menderes vadisi de uygun iklim ve toprak özelliklerinden dolayı, gıda sanayinin potansiyel yatırım bölgelerinden biri durumundadır.

Bir süre önce, konserve fabrikalarından gelen önerilerle yörede sözleşmeli tarım yapılmaya başlanmıştır. Pamuk üretiminde beklediği kazancı alamayan üreticiler, alternatif ürün arayışı içerisinde sözleşmeli üretime ilgi duymuşlardır. Aydın'da yeni olan üretici-sanayici işbirliğinin gelişmesi, üreticinin ürününü değer fiyatından satabilmesi, yeni gıda sanayi tesislerinin kurulması, yöre halkına istihdam yaratılması olumlu gelişmeler olarak görülmektedir. Aydın ilinde sözleşmeli üretim özellikle ekolojik kuru incir, domates, ve broiler üretiminde uygulanmaktadır. Veriler sözleşmeli üretim uygulaması yapılan ilçelerde gayeli örnekleme ile seçilen üreticilerle anket çalışması yapılarak toplanmıştır. Uygulamanın taraflar arasında ortaya çıkardığı olumlu/olumsuz yönleri, bölgenin üretim deseninde değişiklik yapabilme etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Her üç grup üründe de sorunlar, üreticilerin çok sayıda, güçsüz, dağınık ve sistemin işleyişi konusunda yeterli bilgi sahibi olmayışlarından kaynaklanmaktadır. Alıcılar az sayıda ve koşulları kendi yönlerine çeviriyorlar gibi görünselerde sistem işlemeye başlamıştır.

ABSTRACT

THE EFFECTIVENESS OF CONTRACT FARMING IN AGRICULTURE-INDUSTRY RELATIONSHIPS IN AYDIN PROVINCE.

Contract farming in food industry in our country has become widespread in recent years. The main reasons for that are the difficulties the firms faced in providing enough and high quality raw materials for changing consumer demand.

Contractual production in vegetables and fruits, especially in exported organic agricultural products and broiler production, has been improving. As both canned food plants and broiler firms concentrate in certain areas, they tend to look for new areas to solve the problems related to acquiring raw materials and cost reduction.

* Prof. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

** Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

*** Araş. Gör. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

The Great Meander valley is one of the potential investment regions because of its convenient climate and soil characteristics.

A while ago, contract farming is implemented due to the request made by the canned food companies in the region. Cotton farmers who can not earn the satisfactory income searched for the alternative products and showed interest for the contract farming. The developing producer-industrialist cooperation, which is a new phenomenon for Aydın province, crops sold in their value by producers, newly established agribusiness firms, and new jobs created for the local people are perceived as positive developments. Contract farming in Aydın province has been practiced in ecological dry fig, tomatoes, and broiler production. The data has been collected by a survey that is made with the farmers selected by a purposeful sampling, in counties where the contract farming is implemented. The positive or negative sides of this practice between the concerned parties and the possibility of a change in the production pattern in the region are tried to be assessed.

The problems in the relevant products arise from the fact that there are many, weak, and scattered producers who have not enough information about the process of the system. Although it seems that there are few buyers who manipulate the conditions to favor themselves, system begins to work.

1. GİRİŞ

Ülkemiz açısından tarım hala stratejik bir üretim faaliyetidir ve hızlı bir değişim içerisinde. Artan nüfus ve toplum ihtiyaçları yönünde üretim artışının sağlanması en önemli hedefler arasındadır. Bunun yanında sadece üretmek yeterli olmamakta, özellikle tarıma dayalı sanayi açısından zamanında ve kaliteli ham madde sağlamak temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfus artışı, sosyal yapıdaki değişiklik, gelir düzeyinin ve tüketim anlayışının değişmesi ve perakende satış sistemlerinde ortaya çıkan gelişmeler, tarıma dayalı gıda sanayinin yapısını etkilemektedir.

Sözleşmeli üretim Türkiye’de şeker pancarı üreticileri ile Şeker Şirketi arasındaki ilişkilerle başlamıştır. Günümüzde yoğun olarak çiftçiler ile tohumculuk firmaları, konserve fabrikaları arasında ve tavuk eti-yumurta üretimi için üretici ve pazarlama firmaları ile, süt üreticileriyle süt işleyen firmalar arasında uygulanmaktadır. Özellikle domates işleyen, sözleşmeli üretim yaptıran konserve fabrikaları, belirli yörelerde yoğunlaşınca, ortaya çıkan ham madde temini sıkıntısını ortadan kaldırmak ve maliyetleri en aza indirmek için yeni bölgeler aramaya yönelmişlerdir. Ziraat fakültesinin de deneme çalışmaları sonucunda büyük menderes vadisi uygun iklim ve toprak özelliklerinden dolayı potansiyel gıda sanayi yatırım bölgelerinden biri olarak belirlenmiştir. Bu potansiyelin bölgede nasıl ve ne ölçüde değerlendirilebileceğinin belirlenebilmesi gerekmektedir. Araştırma bölgede yeni yeni başlayan sözleşmeli üretimin mevcut durumunu ve sorunlarını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada Aydın ilinde sözleşmeli üretimin en yaygın olarak yapıldığı domates, broiler ve organik kuru incir üretim faaliyetlerinde sözleşmeli üretimin durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu ürünlerin seçilmesinin nedeni domatesin salça fabrikaları için ham madde kaynağı olması, piliç eti tüketiminin son yıllarda önemli ölçüde artması ve incirin yine son yıllarda talebi oldukça artan organik tarım ürünlerinden biri olmasıdır. Araştırmanın materyalini işletme sahipleriyle yüz yüze görüşme yoluyla elde edilen veriler oluşturmaktadır. Anket yoluyla toplanan bu veriler 1998-1999 üretim dönemine ait veriler olup Koçarlı, Buharkent ve Germencik ilçelerinde sözleşmeli üretim yapan üreticilerden elde edilmiştir. Saha çalışmalarında gayeli örnekleme

yapılarak,15'i domates, 13'ü broiler ve 15'i incir işletmesi olmak üzere toplam 43 üretici ile görüşülmüştür. Bulgular istatistiki hesaplamalar yapılarak tablolandırılmıştır.

2. AYDIN İLİNDE TARIM SANAYİ İLİŞKİLERİNDE SÖZLEŞMELİ TARIM

Günümüzde ekonomilerin sanayi sektörüne ağırlık veren bir kalkınma çabası içinde buldukları söylenebilir. Bunun nedeni, sanayi sektörü gelişme hızı potansiyelinin diğer sektörlerle nazaran daha yüksek olmasıdır. Çünkü, sanayi sektörü, yeni teknolojik gelişmelerin gerçekleştirilmesine ve uygulanmasına olanak vermektedir. Üretim faktörleri ve diğer girdiler açısından sınırlılık çok azdır. Ayrıca, sanayi kesimindeki girdi-çıktı ilişkileri ekonomi içinde özellikle dikey entegrasyonlar bakımından ortaya çıkardığı etkiler ile, yatırımların birbiri üzerinde geliştirici etkiler yapmalarına yol açar.

1999 yılı verilerine göre Ege Bölgesi Sanayi Odası Aydın Şubesi'ne kayıtlı 605 adet imalat sanayi firması mevcuttur. Tüm imalat sanayi içinde en büyük payı, %35.86 ile gıda sanayi alırken, bunu %18.68 ile dokuma ve giyim sanayi ve %17.52 ile makine teçhizat sanayi izlemektedir. Aydın İlindeki imalat sanayi tesislerinin yaklaşık olarak %60.82'si küçük ve orta ölçekli sanayi olarak faaliyet göstermektedir.

Günümüzde faaliyette bulunan tesislerin çoğunluğu 1980 sonrasında kurulmuştur. Aydın ilinde gıda sanayi tesisleri içinde zeytin imalat sanayi ilk sırada yer almaktadır. İlde tamamı mevsimlik çalışan 100 adet zeytinyağı tesisi, 25 adet zeytin işleme ve salamura tesisi, 23 adet incir işleme tesisi faaliyet göstermektedir. Bu işletmeler ürünün hasat döneminde faaliyetlerini sürdürmekte, yılın diğer aylarında atıl kalmaktadır (Anonim, 2000).

Aydın ili tarımsal ürün potansiyeli bakımından önemli bir avantaja sahip olmakla beraber, bu ürünleri işleyip değerlendirme bakımından yeterince bir gelişme gösterdiği söylenemez. Bunun nedeni, ilkel teknoloji, düşük verimlilik, düşük kapasite ve kolektif üretime dayalı olmayan bireysel bazdaki küçük ve dağınık tarıma dayalı sanayileşmedir denilebilir.

Türkiye'de tamamı özel sektör firmalarınca işletilen domates işleme tesislerinde 162 bin 168 ton domates salçası üretilmektedir (DİE, 2000). Domates işleme sanayi domates üretiminin yaygın olduğu Marmara ve Ege Bölgesi'nde faaliyet göstermektedir. Bursa ili domates üretiminin yaklaşık %15'ini, Balıkesir ili ise %8'ini karşılamaktadır. Domates üretiminde bu iki önemli il dışında bölgedeki diğer illerde de domates üretimi azımsanmayacak ölçüdedir. Aydın ili Türkiye toplam domates üretiminin yaklaşık %1,8'ini üretmekte olup, önümüzdeki yıllarda bu oranın artacağı tahmin edilmektedir (DİE, 1997).

Özellikle çabuk bozulma karakteri taşıyan domates işleme sanayinin bazı sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlardan özellikle zamanında ve kaliteli ham madde temin edememe, üretim aşamasında çözümlenebilecek sorunlardandır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gıda sanayinin ham madde sorunu sözleşmeli üretim ile çözülmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde salça fabrikaları işleyeceği domatesin çeşidini, miktarını ve hasat zamanını planlayarak belirlenmiş bir fiyatla üreticilerden elde edebilmektedirler.

Başlangıçta Çanakkale, Bursa ve Balıkesir illerinde yoğunlaşan fabrikaların -dışsıtım olanaklarının artmasıyla- kapasiteleri ve sayıları artmıştır. Bu artışa paralel olarak ham madde sıkıntısının ortaya çıkması, firmaları yeni üretim bölgeleri arayışına sokmuştur. Büyük Menderes Vadisi, Aydın ili ve çevresi iklim ve toprak özellikleri açısından domates tarımı yapmaya elverişli bir bölgedir.

Diğer taraftan Aydın ilinin başlıca ürünü olan pamuk üretiminde ortaya çıkan sorunlar üreticiyi alternatif ürün arayışına itmiştir. 1994 yılından itibaren deneme amacıyla başlatılan adaptasyon çalışmaları olumlu sonuç verince, bazı firmalar anlaşmalar yaparak domates ürettirmiş ve ham maddeyi taşımaya göze

almışlardır. Bu arayış içerisinde Aydın ilinde Koçarlı ilçesi ve Dalama beldesinde domatesto sözleşmeli tarımsal ürün yetiştiriciliği başlamıştır.

Dünya genelinde ve Türkiye’de, beyaz et tüketimi giderek artış göstermektedir. Çünkü beyaz et, sağlıklı ve lezzetli olmasının yanı sıra kırmızı ete göre daha ucuzdur. Bu özellikleri ile beyaz et, düşük ve orta gelir seviyelerindeki geniş tüketici grupları tarafından özellikle tercih edilmektedir.

Türkiye tavukçuluk sektöründe, 1960 yılından sonra sanayileşme çabaları başlamış, 1970 yılından itibaren de etlik piliç üretimi ile ilgili çeşitli entegre kuruluşlar devreye girmiştir. 1980 yılından sonra dışsatımın artması, 1985 yılında uygulamaya konan Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) uygulaması ile sektör hızlı bir gelişme göstermiştir. Türkiye’de beyaz et üretimi 1990 yılından sonra büyük bir gelişme göstermiştir 1999 yılında piliç eti üretimi yaklaşık 580 bin tona, toplam beyaz et üretimi de 680 bin tona yükselmiştir. Kişi başına düşen beyaz et tüketim miktarı da, 1990 yılında 3.85 kg/yıl iken, 1999 yılında 10.44 kg/yıl’a yükselmiştir. Üretimin gerçekleştirildiği broiler işletmelerinde karşılaşılan sorunların en önemlilerinin damızlık temini, yem fiyatları, yem kalitesi, hayvan hastalıkları, teknik bilgi ve ekipman sorunları olduğu belirtilmektedir (Çobanoğlu, 2000).

Aydın ili Türkiye beyaz et üretiminin yaklaşık %1’ini üretmektedir. İlde, etlik piliç sektörünün, 1980-90’lı yıllarda büyük bir sıçrama gösterdiği, bir çok broiler işletmesinin faaliyete geçtiği söylenebilir. Ancak, 1990’lı yılların başlarından itibaren, uluslararası ve ulusal boyutlarda görülen beklenmedik ekonomik krizler ve beyaz et piyasalarındaki istikrarsızlıklardan dolayı, bu işletmelerin çoğu kapanmıştır. Fakat son beş yıldan beri, bu işletmelerin bir bölümü büyük ölçekli işleyici firmalar ile sözleşmeli olarak faaliyete geçmeye başlamıştır. Gerek işletmelerin teknik ve ekonomik sorunları gerekse de yüksek üretim kapasitesine sahip modern kesimhanelerin piliç eti talebi işletmelerle firmalar arasında sözleşmeli üretim tarzının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Aydın’da muhtelif kesimhanelere sahip 69 etlik piliç işletmesinin 64 adedinin sözleşmeli üretim yaptıkları ve işletmelerin Buharkent, Kuyucak ve Germencik ilçelerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir (%62). Aydın ilinde toplam 800 hayvan/saat piliç kesme kapasitesine sahip iki adet kesimhane bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2000).

Türkiye’de 1997 yılı verilerine göre 243 bin ton taze incir üretilmektedir. Bu üretimin önemli bir bölümü kuru incir olarak değerlendirilmektedir. Dünya incir dışsatımının %55-62’si ülkemiz tarafından gerçekleştirilmekte olup, toplam incir üretimimizin %80’i dışsatıma ayrılmaktadır. İncir üretiminin en yaygın olarak yapıldığı illerin başında Aydın ili gelmektedir. Aydın ili Türkiye incir üretiminin %58’ini gerçekleştirmektedir. Aydın ilinde yetiştirilen incir çeşitlerinin genel olarak kurutulmalık çeşitler olması nedeniyle Aydın ilinin ülkemiz incir dışsatımında önemli bir yeri bulunmaktadır. Bunun yanında incir toplam üretim değeri içinde %9’luk payı ile Aydın ilinin en önemli ürünleri arasında yer almaktadır (DİE, 1997).

İncir pazarlamasında bölgede önemli bir üretici örgütü olan Tariş ile özel sektöre ait firmalar birlikte faaliyet göstermektedir. Ancak Tariş’in etkinliği gün geçtikçe azalmaktadır. 1998-99 üretim döneminde Tariş; kuru incir üretiminin %14.3 kadarını destekleme alımıyla almıştır. Tariş’in 10 bin ton kapasiteli merkez incir işletmesi 1997-98 üretim döneminde ancak 1800 ton ürün işlemiştir (Anonim, 1999).

Son yıllarda özellikle hayat standartları yüksek ülkelerde sürdürülebilir tarım ve çevre korumacılığı önem kazanmıştır. Tüketici tercihleri, insan sağlığını dikkate alan ürünlere yönelmektedir (Kortbech-Olesen, 1998). Dünyada organik tarımın organizasyonunu yapan kurum ve kuruluşlar faaliyete geçmişlerdir. Organik tarım yapan işletmeler sertifikalandırılmaktadır. Türkiye’de 1980’li yıllarda yabancı firmalarla başlayan organik

ürün talebi, Türkiye'deki temsilciler aracılığıyla "sözleşmeli üretimle" karşılanabilmiştir. Bugün Türkiye'de organik üretim kuralları ve uygulamaları merkezi İzmir'de bulunan "Ekolojik Tarım Organizasyonunca" (ETO) yönlendirilmektedir (Angın, 1997).

İncir ilk ekolojik tarım uygulamalarının yapıldığı ürünlerden biridir. Özellikle Aydın'da ekolojik kurutulmuş incir üretimi 1988 130 ha alanda 565 ton iken, 1996 yılında 730 üretici ile 4053 ha alanda 2615 ton üretime yükselmiştir (Altındişli and Ertem, 1997). Tariş'in 8925 adet üye üreticisinden 101 adedi 269 ha incir bahçesinde ekolojik incir üretimi yapmakta ve 130-150 ton dışsarıma yönelik ekolojik kuru incir üretmektedir. Bu durumda Tariş'in dışsarımasının %3-4'ü ekolojik ürün olmaktadır. Aydın'da ekolojik incir üretiminin sözleşmeli olarak yapıldığı bölgeler Buharkent, Nazilli, Sultanhisar, Köşk, İncirliova, Germencik ve merkez ilçe olarak sıralanabilir (Anonim, 1999).

Çizelge 1. Türkiye'de Domates, Tavuk Eti ve İncir Üretim Miktarı (ton)

Yıl	Domates	İncir	Tavuk Eti
1994	6350000	279000	
1995	7250000	300000	282064
1996	7800000	290000	420482
1997	6600000	243000	471415

Kaynak: DİE Tarımsal Yapı Üretim, Çeşitli Yıllar

Çizelge 2. Aydın İlinde Domates, Tavuk Eti ve İncir Üretim Miktarı (ton)

Yıl	Domates	İncir	Tavuk Eti
1994	114632	177032	
1995	118535	195722	1225
1996	120365	187859	4189
1997	115246	141666	303

Kaynak: DİE Tarımsal Yapı Üretim, Çeşitli Yıllar

3. BULGULAR ve TARTIŞMA

Sözleşmeli üretim veya sözleşmeli tarım farklı şekillerde tanımlanabilirler de Tarım ve Köyşileri Bakanlığınca yayınlanan bir tebliğe göre "sözleşmeli tarımsal ürün yetiştiriciliği"nin ayrıntıları ortaya konulmuştur (Anonim, 1996). Tebliğ üretici ve alıcı arasındaki mal ve hizmet alımlarını, kurallarını da kapsayan, ürünün yetiştirme yeri, şekli, zamanı, kalitesi, fiyatı, teslim zamanı ve şekli gibi üretim koşulları açıklanmaktadır. Özellikle hayvansal ürünlerde bazı eksiklikleri olsa da tebliğ, sözleşmeli üretimin yaygınlaştırılması ve olası sorunların önceden belirlenmesi bakımından önemli bir gelişme olarak görülmektedir.

Sözleşmeli tarımsal ürün yetiştiriciliğini; alıcı ve üretici arasında söz konusu ekim, dikim ya da yetiştirilmesinden önce yapılan, üreticinin belli bir üretim alanını ve belli bir üretimi taahhüt ettiği, bunun karşılığı alıcının belli yükümlülüğü yerine getirerek ilgili alanda elde edilecek ürünü belli bir fiyat üzerinden almayı garanti ettiğini belirten yazılı bir sözleşme olarak tanımlamak mümkündür (Konak ve Abay, 1990)

Aydın ilinde farklı ürünlerde sözleşmeli üretim yapan işletmelerle ilgili bulgular incelendiğinde gerek ilgili tebliğ, gerekse sözleşmeli tarım tarifi ile tam örtüşmeyen noktalar belirlenmiştir. İşletmecinin ve işletmenin özelliklerini belirleyen bulgular Çizelge 3 ve Çizelge 4'de karşılaştırılmıştır. Görüldüğü gibi incelenen işletmelerde işletmecinin yaş ortalaması 48.88 dir. En genç grubu broiler işletmecileri oluşturmaktadır.

Çizelge 3. İncelenen İşletmelerin Sosyal Yapısı

	Domates (15)	İncir (15)	Broiler (13)	Genel (43)
İşletmecinin Yaşı (Yıl)	48,93	55,6	41,08	48,88
Öğrenim Durumu (Yıl)	4,67	5,60	8,38	6,12
Toplam Nüfus (Kişi)	2,73	4,27	3,54	3,51
Sulanan Tarla Arazisi (daa)	32,77	42,73	23,27	33,37
Toplam Arazi (daa)	48,63	135,60	29,19	73,09

Çizelge 4. İncelenen İşletmelerde Üretim Durumu

	Domates (15)	İncir (15)	Broiler (13)
Üretim Alanı	12,57 daa	67,47 daa	1015,46 m ²
Üretim Miktarı	51513,33 kg	15446,67 kg	14892,31 kg
Verim	4098,11 kg/daa	228,94 kg/daa	-

Aile nüfusu en küçük ve eğitim düzeyi düşük olan grup domates yetiştiricileridir. Daha iyi durumda görünen broiler üreticilerinin eğitim durumu 8.38 yıldır. Aile işgücü sayısı genel olarak 3.51 kişi olarak belirlenmiştir. Aile nüfusunun yetersizliği iş yoğunluğu zamanlarında yabancı işgücü teminini gerektirmektedir.

Arazi varlığı incelendiğinde ise broiler işletmelerinin arazi genişlikleri küçük ise de (29.19 daa) %80.06'sı sulanabilir durumdadır. En küçük arazi incir işletmelerinde belirlenmiştir. Domates yetiştiren işletmelerin de arazilerinin %67.38'i sulanabilir durumdadır.

İncelenen işletmelerde ortalama domates alanı 12.57 daa bulunmuştur. Benzer konuda Çanakkale'de yapılan bir çalışmada sözleşmeli domates dikim alanı ortalama olarak 5.47 daa olarak belirlenmiştir (Eren, 1998). Araştırma kapsamındaki etlik piliç üreticilerinin kafes alanı ortalama 1015.46 m² dir. Verimleri incelendiğinde ise domates verimi 4098.11 kg/daa olarak hesaplanmış olup oldukça iyi bir verim olduğu ifade edilebilir.

İşletmecilerin üretim deneyimleri ve sözleşmeli üretim faaliyetleri farklılık arz etmektedir. Domates yetiştiriciliği oldukça yenidir. En eski yetiştiricilik ve sözleşmeli üretim kuru incir yetiştiriciliğinde belirlenmiştir. İncir üreticileri 6.47 yıldır bu tarz üretim yaptıklarını ifade etmişlerdir. Etlik piliç yetiştiriciliği 6.69 yıldır devam etmektedir ve sözleşmeli üretim uygulama süresi 3.62 yıl olarak saptanmıştır (Çizelge 5).

Çizelge 5. İncelenen İşletmelerde Sözleşmeli Tarıma Ait Özellikler

	Domates (15)	İncir (15)	Broiler (13)
Üretim Deneyimi (Yıl)	23,07	32,73	6,69
SÜ'den İlk Kez Haberdar Olma Süresi (yıl)	1,80	7,00	5,62
SÜ Uygulama Süresi (yıl)	1,80	6,47	3,62
SÜ Faaliyetlerini Benimsemeye Bilgi Kaynağı			
Firmalar veya Firma Temsilcileri	11	14	12
Komşu, Akraba veya Arkadaşları	4	1	1
Sözleşme Şekli			
Yazılı	13	12	10
Sözlü	1	3	2
Yapmıyor	1	0	1
Üretim Programının Belirlenme Şekli			
Firma Belirliyor	8	0	13
Üretici Belirliyor	7	15	0

Her üç grup üreticinin de faaliyeti benimsemede bilgi kaynağı firma veya firma temsilcileridir. Üreticilerle firmalar arasında yazılı sözleşme yapılmaktadır. Sözleşme kapsamında sağlanan destek (Çizelge 6 ve Çizelge 7) ve sorunlarda ürünün özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Çizelge 6. Sözleşmeli Üretim İçin Firma Tarafından Üreticiye Sağlanan Destek

	Domates (15)	İncir (15)	Broiler (13)
Üretim Materyali (Tohum, Fide, Cıvıv)	15	0	13
Tarımsal İlaç	5	4	7
Alet Makine Desteğı	2	0	0
Gübre	2	0	-
Nakit Kredi	8	9	0
Nakliye	12	13	11
Yem	-	-	13
Isıtma	-	-	11
Aşı	-	-	12
İşçilik	1	0	0
Teknik Bilgi Desteğı	7	13	12

Çizelge 7. Sözleşmeli Üretim Faaliyetinin Üretici Açısından Olumlu Yanları

	Domates (15)	İncir (15)	Broiler (13)
Sermaye Gerektirmiyor	2	0	2
Risk Yok	11	12	5
Teknik Destek Alıyorum	3	3	2
Satış Sorunsuz	13	13	9
Karlı	14	8	4
Gelecek Üretim Dönemi Devam Etmeyi Düşünüyorum	12	11	10
Anlaşmazlık Halinde Nereye Başvuracağımı Biliyorum	2	0	3

Sözleşmeli domates üretiminde firmalar genellikle bölge dışından olduğundan aracı kullanmaktadırlar. Bu araçlar firmanın elamanı olabileceğı gibi; firma dışından anlaşmalı olarak çalışan kişiler de olabilmektedirler. Bu kişilerin firma-üretici ilişkilerinde yeterince etkili olmadığı, iletişimi gereğince sağlayamadığı belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda, aracı bir kişinin birden fazla firmayla çalıştığı ve firmaların birine hiç ürün vermediğı belirlenmiştir.

Firmanın sözleşme yapılırken vermeyi taahhüt ettiği destekleri eksik, geç veya hiç vermediğı görülmüştür. Bu durum karşısında üreticiler ne yapacaklarını bilememektedirler. Görüşülen üreticiler son üretim döneminde, tohumun geç geldiğini ve buna bağlı olarak da verimin düşük olduğunu belirtmişlerdir ve bu olumsuzluk karşısında başvuracakları bir yer bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Sözleşme metninde, firmaların vermeyi taahhüt ettikleri destekler ve firmaya yaptırımı olacak olan maddeler genelde bulunmamakta, daha çok üreticiyi ilgilendiren konular belirlenmiş olmaktadır. Hatta, üreticilerin imzaladığı metni genelde okumadıkları ve bir çoğunun imza attığı metnin ellerinde bulunmadığını, firma aracısının götürdüğünü ifade etmektedirler.

Sözleşmeli üretimin temel sorunlarından olan fiyat belirleme sorunu görüşülen üreticilerin sorunları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sözleşme yapıldığı tarihte -sabit fiyat belirleme yöntemine göre- belirlenen fiyat, hasat zamanı geldiğinde piyasada oluşan fiyattan daha düşük olmaktadır. Buna rağmen, firmalar tarafından belirlenen fiyatlar üzerinden fazla kesinti yapıldığı ve peşin ödeme üzerinden anlaşılmasına karşın, üreticilerin

alacaklarının aylarca ertelendiği üreticiler tarafından dile getirilmektedir. Üreticiler ürettikleri domatesi hasat ettikten sonra tarladan toplama yerine kadar nakletmektedirler. Bu üreticiye önemli bir yük getirmektedir. Üretim ve işleme arasındaki uzun mesafenin olumsuz etkileri olmakta kayıplar “sızan su kesintisi” adı altında ödenecek fiyattan tenzil edilmektedir.

Sözleşmeli incir üretiminde karşılaşılan sorunlar biraz daha farklıdır. Organik kuru incir üreticileri sözleşmeli pazarlama diyebileceğimiz bir sistemle çalışmaktadırlar (Kumuk, 1993). Firmalar geçmiş yıllardan beri incirde organik tarım yaptığını bildiği üreticilerle hasat zamanında ürünlerini alma garantisini vermekte, önceden fiyat belirlememektedir. Fiyatlar piyasa koşullarına göre belirlenmektedir. İlgili yönetmelik gereği organik ürünlerin fiyatlarının piyasa fiyatından en az %10 fazla olması gerekmektedir. Ancak görüşülen üreticiler uygulamada fiyat farkı olmadığını ifade etmişlerdir. Yörede az sayıda firma faaliyette bulunmakta, ürün fiyatı üzerinde bir rekabet oluşmamaktadır. Firmaların yıllarca çalışılan bildik kişiler olması üreticiye güven vermektedir.

Broiler yetiştiriciliği, hastalanma ve hastalığın yayılma olasılığının yüksek olması nedeniyle riskli bir üretim faaliyetidir. İncelenen işletmelerde söz verilen veteriner hizmetlerinin zamanında ulaştırılmamasının sorunlar yarattığı ifade edilmektedir. Verimliliğin sağlanması civcivlerin aynı genotipte olmalarıyla yakından ilgilidir. Farklı genotipte civcivlerin yemden yararlanmaları ve hastalıklara dayanıklılığı farklı olmaktadır. Firmaların bu konuya özen göstermedikleri, bu nedenle de bazı sorunlar yaşandığı üreticiler tarafından dile getirilmektedir.

Sözleşmeli firma tarafından verilen yemin kalitesinin üreticiler açısından önemi büyüktür. Yemin kaliteli olması halinde yemden yararlanma oranı (randıman) yükselecek ve üretici daha fazla kazanacaktır. Fiyat %50 yemden yararlanma oranına göre belirlenmektedir. Firma kalitesiz yem vermekle, yem fiyatlarından, ayrıca kalitesiz yemle beslenen düşük randımanlı piliçlere düşük fiyat ödeyerek üreticiden çıkar sağlayabilmektedir.

Üreticiler arasında belirlenen diğer bir sorun kesim zamanında aksaklıkların olmasıdır. Kesim zamanı gelince yükleme yapılmayışı hem randımanın düşmesine hem de fazla yem tüketilmesine neden olmaktadır. Gecikme üreticinin kümeden yararlanma süresini de olumsuz etkilemektedir.

Aydın ilinde etlik piliç üretiminin büyük çoğunluğu pazarlama sorununa çözüm getirdiği için sözleşmeli üretim şeklinde yürütülmektedir (Çobanoğlu, 2000). Sözleşmeli firmaların sözleşme yaptığı üreticilerle, civcivi, yemi, ilacı, anlaşma yaptığı diğer üretici firmalar aracılığıyla sağladığı anlaşılmıştır. Ancak, ilaç ücreti sözleşmeli firma tarafından ayrı bir hesapta tutulduğu ve dönem sonunda, teslim alınan canlı piliç değerleri üzerinden hesaplanan pirim bedelinden değil, üreticiden ayrı bir hesap olarak tahsil edildiği tespit edilmiştir. Piliç yetiştiriciliğinde fiyatlandırma kesim döneminde geçerli olan piyasa koşullarında, üreticinin elde ettiği performans ve randıman değerine göre yapılmaktadır.

Ayrıca sözleşmeli firmaların, üreticilere verecekleri prim bedelinden önceden haberdar olmakta, veterinerlik hizmetleri sağlanmakta, piliç eti kalitesiyle ilgilenmekte ve kışın üç devre yakacak yardımı yapmakta olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ölüm oranı azlığı gibi verimliliği artıran durumlarda üreticilere ek prim verilebilmektedir.

4. SONUÇ

Sözleşmeli tarımsal ürün yetiştiriciliği başlangıçta, devlet ile üretici arasında uygulama alanı bulmuş ise de zaman içerisinde özel sektör de devreye girmiştir. Günümüzde yoğun olarak tohumculuk firmaları, tavuk eti ve yumurta pazarlayan firmalar ile süt işleyen firmaların üreticilerle sözleşmeli üretim yaptıkları görülmektedir.

Talebe bağlı olarak üretimin hızla gelişmesi, üretim ünitelerini sektör bazında yoğunlaştırmıştır. Entansif işletmelerin gelişmesi bölgesel yoğunlaşmaları getirmiştir. Üretim, işleme ve pazarlamadaki birbirine bağlı sistemlerin gelişmesi, dikey ve yatay entegrasyonları ortaya çıkarmıştır. Dikey entegrasyonla tarıma dayalı sanayiler bölümlene ile (pek çok kişi ile farklı yörelerde üretim yaparak) ve bütünleşme ile (yüksek yatırım gerektiren teknolojilerle ürünlerin bir yerde işlenmesi) ekonomik riski azaltmaya çalışmaktadır.

Yukarıda tanımlanan sözleşmeli tarımsal üretimin bu tür olumlu yönlerinin, ülkemiz tarımında oldukça önemli bir yere sahip olan, Aydın ili açısından iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Aydın ili ekolojisi açısından incir üretimine oldukça elverişli olması yanında, geniş pamuk ekim alanlarında alternatif ürün arayışı içinde olan bir ildir. Özellikle salça ve konserve fabrikaları için ham madde olan sanayi domatesi gibi, tarıma dayalı sanayi için gerekli ürünleri üretebilecek potansiyele sahiptir. Buna ek olarak broiler yetiştiriciliği de son yıllarda önemli ölçüde gelişme göstermiştir.

Bu üç üründe geniş bir potansiyele sahip Aydın ilinin, bu potansiyeli “sözleşmeli tarımsal üretim modeli” ile değerlendirmesi gerekmektedir. Fakat bu gereklilik sermaye faktörü kıt olan tarımsal işletmeleri, yüksek sermaye ve örgütlenmeye sahip büyük firmaların eline bırakmak anlamını taşımamaktadır. Üreticilerinde en az firmalar kadar avantajlı olabilmeleri için yasal düzenlemelerin yapılması ve üreticiler arası örgütlenmelerin desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akşit, M. ve Miran, B., 1997, "Sözleşmeli Piliç Üretimi ve Ege Bölgesindeki İşletmelerin Durumu", Hayvancılıkta Örgütlenme Sorunları Sempozyumu, İzmir.
- Altındışli, A., and Ertem, A., 1997, Organic Fig Production in Turkey, Proceeding of the First International Symposion on Fig, İzmir.
- Angın, N., 1997, "Organik Tarım ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Çiftçi ve Köy Dünyası, Ocak, 1997, Sayı:121.
- Anonim, 1996, TC Resmi Gazete, "Sözleşmeli Tarımsal Ürün Yetiştiriciliği ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ", 30 Haziran 1996.
- Anonim, 1998, Aydın Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları.
- Anonim, 1999, Tariş İncir Birliği Kayıtları.
- Anonim, 2000, Ege Bölgesi Sanayi Odası, Aydın Şubesi Kayıtları.
- Bülbül, M. ve ark., 1996, "Türkiye'de Gıda Sanayinin Tarıma Dayalı Sanayi İçindeki Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri", Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, Adana.
- Çetin, B., 1992, "Bursa İlinde Sözleşmeli Olarak Yapılan Sanayi Tipi Domates Yetiştiriciliğinde Üretim ve Pazarlama Sorunları", Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Bursa.
- Çobanoğlu, F., 2000, Aydın İlinde Etlik Piliç İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Pazarlama Durumu, Yüksek Lisans Tezi, ADU, Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- DİE, 1994, Tarımsal Yapı ve Üretim, Ankara.
- DİE, 1995, Tarımsal Yapı ve Üretim, Ankara.
- DİE, 1996, Tarımsal Yapı ve Üretim, Ankara.
- DİE, 1997, Tarımsal Yapı ve Üretim, Ankara.
- DİE, 2000, Dönemler İtibariyle İmalat Sanayinin İstihdam Ödemeler Üretim Eğitim 1998-1999, Ankara.
- Ergun, M.E., 1995, "Sözleşmeli Tarım Yapan İşletmelerin Temel Yapısal Özellikleri ve Üretim Dalı Seçimini Etkileyen Bazı Faktörler Üzerine Bir Araştırma (Sanayi Domatesi Örneği)", Doktora Tezi, Bornova.
- Ergun, M.E. ve ark., 1997, "Meyve Sebze İşleme Sanayinin Hammadde Temini ve Karşılaştıkları Sorunlar", Bahçe Ürünlerinde Muhafazalama ve Pazarlama Sempozyumu, Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Yalova.
- Eren, Selim Said, 1998, Çanakkale İlinde Sebze İşleme Sanayi ile Yöre Üreticileri Arasında Yürütülen Sözleşmeli Ekim Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Gündüz, M. ve Tanrıvermiş, H., 1994, "Dünya'da Sözleşmeli Yetiştiricilik Modelleri, Türkiye'de Uygulamaları ve Uygun Model Arayışı", Türkiye 1. Tarım Ekonomisi Kongresi, İzmir.
- Harmanşah, F., 1994, "Sözleşmeli Üretim ve TİGEM Uygulamaları", TİGEM Dergisi, Mart-Nisan, Ankara.
- İnan, İ. H. Ve ark., 1997, "Sözleşmeli Sebze Üretimini çanakkale İli Ekonomisindeki Yeri ve Önemi", Bahçe Ürünlerinde Muhafazalama ve Pazarlama Sempozyumu, Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Yalova.
- Korthbech – Olesen, R., "Exporting Organic Foods", International Trade, FORUM, 3/1998, ITC.

- Konak, K. ve Abay, C., 1990, Türkiye’de Sözleşmeli Üretim Tarımın Gelişmesindeki Rolü, Verimlilik Dergisi, 1990/2.
- Kumuk, T., 1993, “Sözleşmeli Tarım ve Sözleşmeli Pazarlama”, Verim Dergisi, Sayı: 3, İzmir.
- Lance, G.C., 1990, Economic Evaluation of Farm Efficiency Rates For Integrated Broiler and Contract-Grower Operations, by Type of Housing System, Poultry Science, 69.
- Minnot, N. V., 1993, “Contract Farming and It’s Impact On Small Farmers in Less Developed Countries”, Agricultural and Food Marketing In Developing Countries, Edited by J. About CAB International.